

ZUSAMMENFASSUNG

A.V. DUCHNOVYTSCH IM KONTEXT DER NATIONALEN BEWEGUNGEN IN GALICIEN IN DEN JAHREN 1848-1849

Falkovytsch S. (*Moskau*)

In der Publikation wird gesellschaftlich-politische Tätigkeit von A.Duchnovytsch in den Jahren der Revolution 1848-1849 in Galicien betrachtet. Es wird konstatiert, dass Duchnovytsch zuerst auf die österreichische Regierung gerechdet hat und hielt sie für einen Beschützer und Retter der Slaven. Aber diese Hoffnungen erwiesen sich als vergeblich. Im Jahre 1851 wurde Duchnovytsch verhaften und stand unter der Polizeiaufsicht.

**ЦЕНТРАЛЬНА УКРАЇНА В КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ
ЮГОСЛОВ'ЯНАМИ В ХІХ ст.**

ШЕВЧЕНКО С.І. (Кіровоград)

Рубіж ХХ-ХХІ ст. ознаменувався помітними змінами на політично-адміністративній карті Східної та Південно-Східної Європи. Розпад СРСР, Чехословаччини та Югославії привів до утворення або відновлення кільканадцяти слов'янських держав. Державотворчі процеси, які тривають останнє десятиріччя, поставили на порядок денний визначення внутрішніх і зовнішніх пріоритетів молодих країн. За цих умов важливо звернутися до аналізу минулого, коли було нагромаджено досвід міжслов'янського співробітництва у різних галузях. Та практика мала місце, як на рівні керівництва держав, так і на рівні народної, громадської дипломатії. Особливе місце тут посідають культурні зв'язки близьких за походженням, вірою, мовою слов'янських народів. Українські землі завжди посідали особливе місце в цих взаємовідносинах і взаємовпливах, у т.ч. й з югослов'янами. Бо, хоча й входили століттями до сусідніх імперій, все ж географічне положення було вигідним саме задля слов'янського вектора міжнародних зв'язків. Залишається воно таким і в умовах незалежної держави. Коли військово-політичні та економічні блоки не дають уже на поч. ХХІ ст. усім слов'янським народам об'єднатися у спільній Європі, саме культурне співробітництво залишається важливим фактором

традицій зв'язків їх держав, які сьогодні входять або претендують до різних євразійських, європейських чи євроатлантичних структур.

ХІХ ст. незважаючи на часті війни, національно-визвольні повстання у Східній та Південно-Східній Європі все ж мало менше кардинальних змін на політико-адміністративній карті слов'янських земель порівняно, скажімо з ХХ чи й ХVІІІ ст. Досвід культурних зв'язків українців з югослов'янськими народами аналізується у низці праць українського історика О. Павлюченка [1]. Причому досліджено широкий спектр їх напрямків: музичне і образотворче мистецтво, освіта, товариства, книговидавництво, наука тощо. Підкреслено особисту роль у співробітництві М. Гоголя, В. Григоровича, В. Караджича, С. Новаковича, С. Степняка-Кравчинського та ін. Акцент у географії зв'язків було зроблено на Причорномор'я та крупні міста (Харків, Київ). Цим проблемам приділяв увагу і Л. Ляшенко [2]. Помітним напрямком в українсько-сербському культурному співробітництві були і літературні зв'язки. Перш за все інтерес викликають статті, рецензії, переклади безпосередніх їх учасників І. Франка [3], М. Старицького [4] та ін. В останні десятиріччя літературознавцями їх аналізу присвячено ряд публікацій [5].

Балкансько-українське співробітництво було предметом дослідження ряду південнослов'янських науковців. Зокрема, в 2001 р. перевидано книгу академіка Міти Костица "Нова Сербія і Слов'яносербія" [6], яка побачила світ ще 1923 р. в Сербській королівській академії наук у Белграді. Вона присвячена подіям середини - другої половини XVIII ст., коли на українських землях Російська імперія створила 2 південнослов'янських військово-землеробських поселення. Це урізноманітніло етнічну карту, зокрема, Центральної України за рахунок переселенців – сербів, македонців, чорногорців, далматинців, болгар, а також їх нащадків, які продовжували мешкати тут і в XIX ст., після ліквідації поселень. Автор наводить окремі факти сербсько-українських зв'язків саме цього періоду. У 2002 р. вийшла книга професора Новосадського університету, директора музею Воеводини Л. Церовича "Серби в Україні" [7], що охоплює увесь період двосторонніх зв'язків, у т.ч. й XIX ст. Приводяться тут, зокрема й деякі факти по Центральній Україні. Оскільки більша частина українських земель у дорадянський час входила до імперії Романових, російські дослідники у різні часи, вивчаючи східнослов'янські зв'язки, згадують у більшій чи меншій мірі їх українських учасників [8].

Все ж дотепер у недостатній мірі показано роль Центрально-Українського регіону в культурних зв'язках XIX ст. Першим чинником, який на це співробітництво позитивно впливав, були переселенці з Балкан до Нової Сербії (1752-1764 рр.) (тепер – переважно територія Кіровоградщини) та їх нащадки. Саме з метою провідати місцевих сербів тричі край відвідував родич вихідця із сербських дворян, генерал-аншефа російської армії Петра Текелія Сава Текелій. Під час першої мандрівки з Балкан у 1787 р. він описав типове розкішне життя російського генерала сербського походження [9], що становить і етнографічний інтерес. У 1811 р. Сава відвідав місце поховання Петра Текелія у Новомиргороді, заїхав до Єлисаветграда

(тепер – Кіровоград), де зустрівся з городничим Стратимировичем, нащадком вихідця з Балкан. Мандрівник описав активну торгівлю, побутові звичаї, дозволя у місті, констатував наявність представників різних релігій [10]. У себе на батьківщині Сава Текелій став першим серед сербів доктором права, відомим меценатом і громадським діячем [11]. Діяв його фонд, із якого, зокрема, виплачувалися стипендії кращим студентам.

У Центральній Україні поруч з корінними мешканцями українцями та югослов'янськими колоністами мешкали помітні діаспори росіян, поляків, болгар, що сприяло багатонаціональному характеру міжслов'янських відносин. Скажімо, в 1830-1855 рр. у родовому помісті в Олександрівці (тепер – райцентр Кіровоградщини) жив відомий польський письменник М. Грабовський. Його історична повість "Коліїщина і степ" стала відомою і на Балканах, оскільки була перекладена російською, чеською і сербською мовами.

Саме в Центрально-Українському регіоні серби надихнули на поетичні твори відомого російського поета Афанасія Фета. Він у 40-50-х роках перебував на військовій службі в Олександрійському та Єлисаветградському повітах. Серед згадок про Новогеоргіївськ (тепер – у зоні Кременчуцького водосховища), Березівку, Єлисаветград, інші населені пункти, розповідей про побут офіцерів-поміщиків, зустрічаємо дані й про кілька сімей, чиє коріння походить із Балкан. Зокрема, у власному помісті під Кременчуком жив серб Ілля Петкович, який мав четверо дітей. Як пише поет, у Петковича був досить крутий характер. Його син Олександр, який у відставку вийшов штаб-ротмістром, мусив одружитися проти волі батька (у метричних записках корпусного Успенського собору в Єлисаветграді за 1840-41 рр. зустрічаємо записи про народження і смерть сина відставного майора Олександра Ілліча Петковича [12]. Інший син, теж штаб-ротмістр у відставці, Михайло, жив у Федорівці – приданому своєї дружини. Доньки старого Петковича були

замужем за полковником і генералом у відставці. Остання померла, залишивши чоловіку – Лазичу, теж сербу, трьох доньок. Саме одній з них – Марії – Фет присвятив ряд своїх творів, зокрема “Старые письма” “Alter ego”, “Ты отстрадала, я еще страдаю...”, “Долго снились мне вопли рыданий твоих...”, “Нет, я не изменил. До старости глубокой...” [13]. Як пише поет, сербка була стрункою, високою брюнеткою з “необычайной роскошью черных с сизым отливом волос”. На вечорах у місцевих поміщиків, які часто відвідував поет, Марія менше танцювала, а переважно грала (“великолепная музыкантша”). Її музичний талант відзначав під час останнього концерту в Єлисаветграді видатний угорський композитор і музикант Ференц Ліст. Цікаво, що Фет згадає увесь час Лазич вигаданим іменем “Олена Ларіна”. Лише згодом дослідникам вдалося встановити її справжні прізвища та ім'я. Життя Марії закінчилося трагічно: через випадковість (або й свідомо) вона згоріла [14]. Її зв'язки з поетом були предметом дослідження, зокрема в книзі П. Сухотіна “Фет і Олена Лазич” (Белград, 1933).

У Новогеоргієвську поет познайомився з молодим поміщиком Вуїчем, нащадком новосербів, який залишив Київський університет, щоб “в имени своей богатой матери, по соседству с Каширской Тясьминкой, предаться любимой охоте”. І знову – одруження без благословення. Але, на відміну від Петковича, це відбулося у часи служби Фета. Вуїч закохався в небагату красуню Каширину, проте його мати була категорично проти шлюбу. І тоді один із священників обвинчав молодих таємно вночі. Сьогодні світлина Вуїча (того самого або його нащадка?), як і матеріали про помістя, спогади сучасників зберігаються у Світловодському краєзнавчому музеї [15].

Особливий інтерес мають спогади поета про штабну службу в Єлисаветграді. Адже тут він знайомиться із нащадками уродження Сербії, відомого героя Вітчизняної війни 1812 р. генерала Георгія Емануеля, похованого в місті. Зокрема, поет

служить разом із ротмістром, ад'ютантом корпусного командира Остен-Сакена Емануелем. У його будинку Фет бував на вечорах танців і вечерях. Ротмістр надав свій успадкований будинок, як пише поет, на користь двох рідних сестер, із яких старша, хвороблива блондинка, була замужем за одним із корпусних ад'ютантів, а інша, брюнетка, була ще не заміжня. Вона відвідувала бали у міському зібранні під струнний оркестр, на яких танцював і сам Фет. Добрі спогади у нього залишилися і про один із “приятнейших городских домов полковника Эмануэля”. Безшлюбна пара приймала гостинно поета та інших відвідувачів. Зокрема, Фет описав, як був там на млинцях у перший день масляної [16].

У Єлисаветграді після виходу у відставку поселився і рідний брат Георгія Емануеля Павло, генерал. У 1851 р. у зв'язку із 100-річчям утворення Нової Сербії він у листі сербському патріарху Йосифу Раячичу подав відомості про нащадків переселенців із Балкан, сербські топоніми в краї. При цьому він зазначив, що відсутність національних шкіл (навчання проводилося російською) і ряд інших чинників сприяло втраті сербами етнічної самобутності. Зокрема, вони українізувалися [17].

Невдовзі по від'їзді Афанасія Фета до Росії у Єлисаветграді було закладено приміщення корпусу кавалерійського юнкерського училища. Єдине за своїм профілем в Україні і одне із двох у царській Росії воно стало справжнім “розсадником” майбутніх офіцерів національних армій Росії (романовської, білої, червоної), Польщі, Сербії, України (1917-20-х рр.). Великою популярністю заклад користувався у югослов'ян. За декого з них клопотався особисто сам посланник Сербії у Росії генерал С. Груїч. Серби мали тут можливість спілкуватися з представниками української інтелігенції, організаторами літературного життя. Зокрема, з М. Федоровським, який служив в училищі і з ініціативи якого в 1867 р. в Єлисаветграді відкрилося перше в імперії безплатне ре-

місничо-грамотне училище, в 1875 р. – проведено “Вечорниці”. Вийшовши у відставку, він налагодив у Петербурзі видання українських книг. А викладач училища М. Новицький записав спогади про Т. Шевченка і зберіг його листи, турбувався про родичів Кобзаря. За його рекомендацією тут навчався небіж Т. Шевченка Йосип, який разом з деякими іншими юнкерами співав у прем’єрі “Вечорниць” [18]. По закінченні навчання Й. Шевченко взяв участь у російсько-турецькій компанії на Балканах. Серед сербів, що оволодівали фахом кавалериста у Єлисаветграді і прізвища яких дійшли до наших днів, назвемо, зокрема, Милоша Никшича, Релью Брабича, сина воеводи (міністра) сербської армії Володимира Путника [19].

У іншому навчальному закладі міста – Єлисаветградському земському реальному училищі навчалися нащадки переселенців з Балкан. У матеріалах Держархіву Кіровоградської обл. зафіксовано прізвища учнів Хорватів, Чорб, Емануелів, Стоянова, Вукотича, Ерделі, Булича, Блажієвича [20]. Як стверджує О. Павлюченко, в цьому училищі навчалася і молодь із Сербії [21].

Безпосередньо участь у боротьбі за незалежність південних слов’ян брав письменник Сергій Михайлович Кравчинський (Степняк). Білорус по батькові, українець по матері, народився у с. Новий Стародуб (тепер – Петрівського р-ну Кіровоградщини). У дорадянські часи йому судилося стати одним із тих вихідців із України, які зробили найбільший внесок у висвітлення в публіцистиці, критиці, листуванні проблем культурного та історичного розвитку сербського народу. Борець проти царизму, вимушений емігрант побував і на Балканах. Поїздка була викликана початком повстання проти турецького ярма в Герцеговині 1875 р. У червні він прибуває до Белграда.

Кравчинський захоплено пише про південних слов’ян: «А народ тут чудовий. Неможливо не прив’язатись до нього [22]. Революціонер збирається після війни поселитися у Сербії або іншій слов’янській

країні, мріє про народний загальнослов’янський двомовний журнал. Ці плани схвалюють нові друзі із Белграда. Тут він продовжує працювати над готовим текстом казки «Мудриця Наумівна». Прийшовши до висновку, що “соціалізм немислимий у слов’янських землях до визволення від турків”, Степняк-Кравчинський їде в Герцеговину, в армію повсталих. Але відсутність революційних цілей у національно-визвольній боротьбі південних слов’ян привели на початку осені до від’їзду його з Балкан, щоб сконцентрувати свої зусилля саме на соціальній боротьбі.

У Петербурзі С. Кравчинський убиває шефа жандармів. Після чого змушений постійно жити в еміграції. Став прообразом легендарного “Овода” Е.Л. Войнич, з якою товаришував. Загинув у Лондоні, переходячи залізничну колію. На Балканах про це дізналися, зокрема зі шпальт редагованої А. Бакичем сербської газети “Соціал-демократ”, яка в першому номері за 1896-й рік вмістила некролог [23]. Вихідця з українських степів не забули в південно-слов’янських землях і в наступні десятиріччя.

С. Кравчинський, ставив на меті боротьбу за соціальне визволення народу Російської імперії, воював на Балканах за свободу південних слов’ян. Зв’язок слов’янських народів пройшов через долю ще одного уродженця Херсонщини, поляка по матері, добре відомого в імперії і в південнослов’янських землях В. Григоровича. Він працював у іншій – науковій царині, був професором Казанського і Новоросійського університетів.

Уже в молоді роки Григорович захоплюється наукою, відвідує університетський гурток, яким керував Срезневський, у майбутньому – відомий славист. А інтерес саме до південного слов’янства пробуджують у студента професори-серби Дудурович і Пауловичі. У 1841-1842 і 1844-1847 рр. Григорович побував у відрядженні в закордонних слов’янських землях, зокрема Чорногорії, Далмації, Македонії. На Балканах він досліджував

джерела з історії і культури корінних мешканців, збирав стародруки, налагоджував зв'язки з колегами. Із поїздок молодий учений привозив багатий матеріал. Особливий інтерес викликали списки Законника Стефана Душана, пам'ятки історії середньовічного сербського права, Хіландарські аркуші XI ст. список п'ятикнижжя і книги царств XVI ст. сербською і місцями болгарською мовами, книга царств XV ст., життєписи св. Симеона і Сави [24]. Григорович зібрав рукописи знаменитих далматинських поетів Ветранича, Пальмогича і Гундулича. 1849 р. в Московському університеті вивчалася його колекція рукописів із слов'янських земель. Частину привезеного він подарував Новоросійському університету при його заснуванні. Старі сербські рукописи та законники переписувалися і перекладалися на прохання голови Сербського ученого товариства Я. Шафарика. Відрядження сприяло розширенню спектру викладацької діяльності. Після повернення з Балкан Григорович, читає в Казані, крім іншого, етнографію та курс мов болгарського, сербського, хорватського, лужицького і чеського народів. З 1865 р. отримані в поїзді знання використовує у Новоросійському університеті [25].

Серед югослов'ян, з якими підтримував зв'язки В. Григорович, був і реформатор сербської мови В. Караджич. Останній приїздив до Росії, був почесним членом ради Харківського університету. Він вислав Григоровичу книги з автографами, листувався з ним. Праці із славистики Віктора Івановича були відомими широким колам наукового загалу Балкан. Його статтю "Серби в Росії" надруковано в Новім Саду у виданні "Летопис Матице Српске" (1879). Григорович став дійсним членом югослов'янських наукових товариств. Серед тих із ким підтримував зв'язки учений, були Ф. Міклошич, А. та І. Манжуравичі, П. Негош, Т. Томашевич, В. Бабукич, П. Прерадович, С. Новакович, С. Милутинович та ін.

Цінна джерельна база, контакти із сербськими ученими дали можливість В.

Григоровичу вести широкий спектр досліджень з історії сербів. Високо оцінює він героїчну боротьбу цього народу в другій половині XIV ст.: "Вічної пам'яті гідна Косовська битва 1389-го року як вираження народної боротьби, за цілісність держави... Цей бій є єдиним явищем того часу, в котрому діяли лише наймані полчища і чванливі феодалі, оскільки він на ділі доводив не захист особистих інтересів, а охорону надбаня народу". Григорович велику увагу приділяв сербсько-російським зв'язкам XVIII-XIX ст. 11 травня 1776 р. у день святих Кирила і Мефодія він оголошує на засіданні Одеського слов'янського благодійного товариства промову "Про участь сербів у наших суспільних відносинах". Виступ увійшов до XX тому Записок Імператорського Новоросійського університету і був виданий окремою брошурою [27]. В цілому, як зазначається у словнику Брокгауза і Єфрона, Григорович був одним із засновників наукового історичного слов'янофільства "на відміну від московського слов'янофільства напів-філософського, напівпоетичного" [28]. Крім вищезазначених праць вченого, виділимо "Статті, які стосуються стародавньослов'янської мови" (Казань, 1852) і "Про Сербію у її відношенні до сусідніх держав у XIV-XV ст." (Казань, 1859).

З ініціативи Одеського слов'янського благодійного товариства імені святих Кирила і Мефодія (діяло із травня 1870 р.), очолюваного В. Григоровичем, у місті відкривається слов'янська бібліотека, якою користувалися і молоді балканці. Серед тисяч її книг були й видання сербохорватською мовою, які купувалися або надходили з Белграда. Товариство витратило кошти на підтримку видань книжок сербських авторів. Збирались пожертви на підтримку повсталим югослов'янам у сер. 70-х рр. Здавав неодноразово кошти і голова товариства.

Із грудня 1869 р. діяв Київський відділ Московського слов'янського комітету, до якого входили і представники Новомиргорода. У серпні 1874 р. під час III-го ар-

хеологічного з'їзду відбулося об'єднане засідання членів слов'янських організацій Києва, Одеси, Москви, Петербурга. В роботі з'їзду активну участь узяв В. Григорович. У секції "Пам'ятки мистецтва", де виступали рідними мовами зарубіжні вчені, він опонував цими ж мовами, в тому числі міністру народної освіти Сербії Ст. Новаковичу, який привіз до Києва сербські рукописи, монети, зразки стародавнього мистецтва. Висвітлюючи тему "Про розвиток східнослов'янської цивілізації до вторгнення турків і монголів по сербських пам'ятках XIV і XV століть" учений із Белграда ввів до обігу ряд джерел, невідомих до того слов'янським дослідникам [29]. В опублікованій щомісячною віденською газетою "Српска зоря", що виходила сербохорватською мовою, рецензії на I том "Історії слов'янських літератур" серед найбільш відомих учених-славистів Новакович називає Григоровича.

Восени 1876 р. Григорович покидає Одесу, поселяючись у Єлисаветграді. Тут він планує залишок життя присвятити дослідженню російсько-слов'янських зв'язків, видати найбільш важливі із знайдених ним рукописів. Учений викладає в земському реальному училищі. До Єлисаветграда приїхав за своїм викладачем і здібний випускник-історик Новоросійського університету Володимир Ястребов, який тут стане відомим археологом, етнографом, засновником музейної справи, дослідником минувшини Центральної України, зокрема її новосербського періоду. Як згодом скаже Володимир Миколайович: "Не на pokій приїхав до нас професор, а для нової праці. Сюди привабили його спогади про Нову Сербію, яка була колонізаційним ядром для Новоросійського краю..."[30]. Але 19 грудня 1876 р. Григорович раптово помирає. Поховано його на Петро-Павлівському цвинтарі. Однак у небуття ім'я вченого, творча спадщина слависта не пішли. 19 жовтня 1892 р. на могилі Григоровича було урочисто освячено пам'ятник (скульптор Б. Едуардс). Професор А. Кочубинський вголосив промову "Про значення В.І. Гри-

горовича в історії слов'янознавства", де, зокрема, зазначив: "Якщо хто коли-небудь напише історію багатостраждального сербського народу від XIV до XVIII століття, то саме за програмою Григоровича, при його висвітленні подій". Потім у актовому залі класичної гімназії відбулися урочисті збори. На них зачитали вітання від Одеського слов'янського благодійного товариства, де мовилось, що цей пам'ятник дорогий для всіх слов'ян, товариство закликала на місто, де він встановлений, "вічне покровительство своїх патронів святих братів Костянтина і Мефодія, захисників усього слов'янського світу..." [31]. У столичній пресі теж було приділено увагу цій події. Колишній колега Григоровича В. Модестов у "Новостях" вважав, що ім'я цього вченого звучить голосно не в Росії, а за кордоном, особливо у слов'янському світі [32]. А В. Ламанський повідомив, що в Петербурзі живе немало болгар, сербів та інших слов'ян, випускників Казанського і Новоросійського університетів, де викладав Григорович, які шанували пам'ять слависта, і в день відкриття пам'ятника в Єлисаветграді збирались прийти на панахиду до церкви столичного університету [33].

В. Ястребов продовжив справу свого наставника. В Олександрійському повіті він знайомиться з Хорватами і Пишчевичами. Від нащадків сербських колоністів краєзнавець отримав "Примечанія Александра Пишчевича на Новоросійській край", щоденник останнього, родовід Хорватів та ін. "Примечанія..." він підготував для публікації в "Киевской Старине". Туди ж він направив і "Пісню про Сербя", записану в с. Олексіївці Єлисаветградського повіту. У коментарі до пісні Володимир Миколайович пише про "по-блажливо-гумористичний дух, який дуже характерний для відносин між малоросійським населенням степів і сербами-пришельцями", що й підтверджувалося вже з перших строф: "Ой сербине чорновусий, Чого в тебе Кафтан куций?" [34]. У передмові до своєї головної праці "Матеріали з етнографії Новоросійського краю,

зібрані в Єлисаветградському та Олександрійському повітах Херсонської губернії В.М. Ястребовим” він пише: “..Серби, котрі дали головний матеріал для урядової колонізації цього краю у минулому віці, до сьогоднішнього дня розчинились в оточуючому російському середовищі без останку, хоч варто передбачити, що і вони внесли у неї щось своє... До цього вивчення привело нас також довготривале перебування в центрі колишньої Нової Сербії – Єлисаветграді, пам’ять професора Григоровича, який спочив тут серед історичних та етнографічних задумів і починань” [35]. Вірогідним є авторство Ястребова рецензії в “Кіевской Старине”, підписаної “В.Я.” на працю Пишчевича. Тут ідеться про залишок лише кількох десятків нащадків новосербів, які розорилися чи розоряються, про відсутність слідів сербських етнографічних особливостей і задається питання, у якому, здається, бачимо відповідь: “чи не була простим непорозумінням слов’янська і взагалі іноземна колонізація в Новоросії?” [36].

З відносинами із сербами пов’язано ім’я Павла Олександровича Зеленого. Уродженець Єлисаветградщини, працював слідчим у Бобринецькому повіті, головою Єлисаветградської повітової земської управи, очолював правління реального училища. З другої половини XIX ст. переїжджає до Одеси, де майже десятиріччя редагує найстаріший у причорноморському краї часопис “Одесскій Вестнік”. Редактор листується із сербськими виданнями, домовляється про взаємообмін періодичною літературою. У Держархіві Одеської обл. зберігся ряд листів Зеленому з Белграда, зокрема від професора Др. Петровича за 1876 р. [37]. Одеський єлисаветградець сприяв збору коштів на допомогу Сербії. 1 квітня 1877 р. військовий міністр сербського князівства полковник С. Груїч адресував “Одесскому Вестніку” подяку за 92 руб. (тоді це була немала сума), вислані на потреби слов’ян, потерпілих від турецької агресії у 1876 р. [38]. У 80-х рр. Зелений обирається одним із директорів земського банку Херсонської губернії, а з

другої половини 90-х років до 1905 р. працює Одеським міським головою [39]. Саме він закладає перший камінь у нове приміщення міської бібліотеки. З її звіту видно, що Зелений особисто 1904 р. передав “647 томів різних книг, серед яких дуже багато вельми рідкісних і цінних творів іноземними мовами” [40]. Співпрацював він і з членами слов’янського благодійного товариства, мріяв про створення українофільського видання.

Долучали творчий талант до матеріальної допомоги повсталим югослов’янам Боснії і Герцеговини в 1875 р. центральнуукраїнські театральні-аматори. 25 серпня Олександр II дозволив проводити збори, зокрема, під час спектаклів, вечорів на користь герцеговинців. У Єлисаветграді в благодійній виставі брала участь родина видатних діячів українського театру Н.К., М.К., М.В. та Г.І. Тобілевичів. Збір від неї у сумі 272 крб. 90 коп. було передано зарубіжним слов’янам [41]. Саме Єлисаветград у 1882 р. став батьківщиною професійного реалістичного українського театру. Першою дружиною його засновника, уродженця с. Бежбайраки (тепер – Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл.), геніального актора М. Кропивницького, до речі, була донька поміщика із сербським прізвищем О. Вукотич, яка теж виступала на любительській та професійній сцені. Як драматурга Марка Лукича знали не тільки в Україні, а й за кордоном, у т.ч. в Сербії.

Свого часу співробітничав із М. Кропивницьким, очолював трупу корифеїв українського театру, неодноразово бував у Єлисаветграді і селах Знам’янщини М. Старицький. У його поетичній творчості серед інших проступає ідея єднання слов’ян (“до згоди ж, до гурту, до купи, слов’яни...”). Зацікавлення цією проблемою ще більше проглядається у др. пол. 1870-х рр., коли проти турецького поневолення повстали серби і болгари. У цей час з-під його пера виходять вірші “На прю”, “До броні”, “До Дунаю”, “Слов’янська доля”, “Смерть слов’янина”, “Поклик до братів слов’ян”. Письменник

перекладає сербський епос, звертаючись і до збірок В. Караджича. Деякі переклади народних дум з'явилися у львівському журналі "Правда" в 1873 р. [42]. Підтримуючи справедливу боротьбу південних слов'ян за незалежність М. Старицький віддав прибуток від виданої у 1876 р. в Києві збірки "Сербські народні думи і пісні" (у власних перекладах) до фонду допомоги слов'янам за Дунаєм. "Серби зуміли, зазначав перекладач у передмові, – зберегти в пам'яті всю чаруючу приналежність епічної поезії і мови: у них і до нинішнього часу б'є давнє богатирське серце, вони й тепер живуть епічним життям і ось тепер закінчать останній виступ кривавої, нерівної боротьби з ворогами-бусурманами". В українців же, гадає Старицький, ситуація із збереженням історичної пісенної традиції є гіршою: "малороси під гнітом історичної долі і пробутої панщини, а частково й під впливом просвіти, стали забувати свої думи..." [43]. Старицький сподівався видати ще 2 частини "Сербських народних дум". Але цьому завадив сумнозвісний Емський указ. Іван Франко назвав переклади Михайла Старицького "першою спробою присвоєння нашій мові скарбів сербської пісні народної в цілім її об'ємі", детально зупинився на характеристичні 2-х дум: "Банович Страхи́ня" і Косове поле" [44, 52]. Високо оцінювала переклади Старицького і українська громадська діячка Софія Русова, відзначаючи, що завдячуючи їй українці ще в 1870-х рр. ознайомилися із сербським фольклором. Русова була добре знайома з українською інтелектуальною Єлисаветграда, оскільки 1883 р. жила в будинку ще одного корифея театру І. Карпенка-Карого (Гобілевича).

Відзначала Русова і діяльність українського громадського діяча (поета, у майбутньому – члена Центральної Ради) Миколи Левитського, який на Єлисаветградщині організував землеробські кооперативи. Микола Васильович мав одну з друзів у Сербії, з якими підтримував зв'язки. Наприкінці 1890-х рр. сербські колеги запросили українця на свій третій

кооперативний конгрес, що відбувся в м. Ягодині. "Артільний батько" відвідав балканські села, де "був здивований невимовно, як близько підходить сербська мова до нашої, яка велика маса слів, висловів подібних до наших, особливо у мові простих селян, котрі розуміли, коли я говорив по-українськи. Навіть у житті, в звичаях є чимало нашого: ті ж васильки (босиок) в кутках коло ікон-образів, тими ж васильками батюшка (поп) кропить у хаті, коли заходить, свяченою водою, ті ж рушники (рушники) коло образів; такі ж самі сірі воли, як і у нас; так же брати-сербі люблять спати на возі, особливо, коли хуру везуть як і наші земляки, і т.д. А про нашу масу слів зовсім наших нічого й говорити... Можете дуже часто почути такі слова, як рукавиця (рукавиця), снага, туга, треба, патлажан (баклажан, помідор), збірка, царина, позиватися, користь, користати, нема, не може і т.д. Зразу, як тільки вступаєш на сербську землю, чуєш щось рідне, особливо в мові. А типом до того серби подібні до нашого народу, що я говорив сербам-селянам: "Якби вас... одягти в нашу одягу, то ви були б зовсім наші люди". Сербі взагалі дуже мало знають про нас, хоч деякі інтелігенти і чули дещо. Я спитав чи хотіли б вони чути наші пісні, і ... побачив у них інтерес..."[45].

Повернувшись до Єлисаветграда, Левитський вислав сербам ряд українських пісень, у т.ч. "Закувала та сива зозуля" П. Ніщинського (він часто бував у Єлисаветграді, де спілкувався з І. Карпенком-Карим і Кропивницьким, поставив, тут свої "Вечорниці") і хоровий збірник М. Лисенка (теж відвідував Єлисаветградщину, зокрема, свого брата А. Лисенка в Знам'янці). У відповідь Миколі Васильовичу повідомили, що пісні сподобалися і співаються у Сербії: "Ваше ноте еу веч у велико употреби. Малоруськіје "писни" певају се у Србији. Живели малоруси!". Враження від поїздки на Балкани українець описав у листі до редакції "Літературно-наукового вісника" із закликком до читачів: "Нехай же наша любя пісня лунає далеко понад Дунаєм і чарує братів сер-

бів. Може, хто має змогу купити або має зайві примірники наших нот, пошліть, будь ласка, до Сербії на адрес: "Serbie. Belgrad. Michel Avramovich"[46]. Листа було надруковано в "ЛНВ" у 1899 р. з коментарем "отсієї інтересної звістки" І. Франка, який теж відвідував свого часу Сербію.

Отже Центральна Україна у ХІХ ст. зробила свій внесок у культурні зв'язки з югослов'янськими народами. Важливу роль відіграли тут переселенці до Нової Сербії та їх нащадки. Помітне місце у міжслов'янському співробітництві займали відомі уродженці краю В. Григорович, П. Зелений, М. Левитський, С. Степняк-Кравчинський. Перекладачі, поети, прозаїки, драматурги, публіцисти, науковці, краєзнавці, звертали увагу на близькість і взаємозапозичення мови, фольклору, зви-

чаїв, традицій. Східно- та південно-слов'янські дослідники, письменники, громадські діячі мали можливість безпосередньо спілкуватися із закордонними колегами під час відряджень, конференцій, спільної боротьби проти поневолювачів. У навчальних закладах регіону спільно навчалася молодь з України, у т.ч. сербського походження і Балкан. Гадаємо, перспективним є дослідження мемуарів, листування югослов'ян, які відвідували Центральну Україну, та інших джерел з архівів Сербії і Чорногорії і інших закордонних країн. Інтерес викликають доли випускників місцевих навчальних закладів – південних слов'ян і їх внесок у співробітництво близьких народів. Потребують дослідження ряд проблем українсько-югослов'янських культурних зв'язків половини ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павлюченко О.В. З історії українсько-сербських культурних зв'язків кінця ХІХ – початку ХХ ст.// Проблеми слов'янознавства.– 1983. – № 28. – С. 92-98; его же: Россия и Сербия. 1883-1903 (дипломатические отношения, общественные связи). – К.: Наук. думка, 1987. – 130 с.; його ж: Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 1992. – 208 с.; его же: Югославяне в общественной, научной и культурной жизни украинского народа (первая половина ХІХ в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 88-106
2. Ляшенко Л.Г. До питання про російсько-українські культурні зв'язки з південнослов'янськими країнами в ХІХ ст.// Укр. іст. журнал. – 1978. – № 1. – С. 95-101; його ж: З історії діяльності Київського слов'янського товариства в 60-х і 70-х роках ХІХ ст.// Укр. іст. журн. – 1973. – № 8. – С. 46-50.
3. Франко І. [Рецензія] Сербські народні думи і пісні. Пер[еклав] М. Старицький. Чиста виручка на користь братів-слов'ян. Київ, 1876 р. ...// Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Література і мистецтво. Том 26. Літературно-критичні праці (1876-1885). – К.: Наук. думка, 1980. – С. 51-59; його ж: Українська пісня в Сербії// Франко Іван. Там само. Том 32 (1899-1901)... 1981. – С. 16-17.
4. Старицький Михайло. Твори у восьми томах. Том перший. Поетичні твори. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 630 с.
5. Гуць М.В. Сербо-хорватська народна пісня на Україні.– К.: Наук. думка, 1966.– 206 с.; Коваль Н.Р. Іван Франко і сербська література (огляд)// Проблеми слов'янознавства. Міжвідомчий науковий збірник. Випуск 41. – Львів: Світ, 1990. – С. 20-27; Лучук І.В. До характеристики двох світоглядів сербської літератури на сторінках "Літературно-наукового вісника"// Проблеми слов'янознавства. Республіканський науковий збірник. Випуск 43. Література, мова, культура зарубіжних слов'янських народів.– Львів: Світ, 1991. – С. 30-35; Цибаньова О. Лаври і терни. – К.: Український державний центр культурних ініціатив, 1996.– 187 с.
6. Костић Мита. Нова Србија и Славеносрбија. Нови Сад: Српско-українсько друштво, 2001. – 192 с.
7. Церовић Љубивоје. Срби у Украјини. Нови Сад: Српско-українсько друштво, 2002. – 416 с.
8. Никитин А.С. Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50-70-е годы ХІХ в. – М.: Наука, 1970. – 328 с.; Общественно-политические и культурные связи народов СССР и Югославии. – М.: Наука, 1957. – 429 с. и др.
9. Костић Мита... С. 146.
10. Церовић Љубивоје... С. 128.
11. Лещиловская И.И. Досифей Обрадович и Россия// Русско-сербские литературные связи ХVІІІ – начала ХІХ века. – М.: Наука, 1989. – С. 80.

12. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). - Ф. 160. - Оп. 1.- Спр. 9. - Арк. 9 зв.
13. Бухштаб Б.Я. Фет А.А. Очерк жизни и творчества. Издание 2-е. – Л.: Наука, 1990.– С. 31.
14. Фет Афанасий. Воспоминания. Репринт издания 1890 г. Т. 3. – Пушкино: Издательское объединение “Культура”, 1992. – С. 210-544.
15. Світловодський краєзнавчий музей Кіровоградської обл., експозиція.
16. Фет Афанасий... С. 384.
17. Церовий Лубивоје... С. 129.
18. Семененко Олександр. Харків, Харків... Б/м: Сучасність, 1977. – С. 45.
19. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських суспільних зв'язках (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 1992. – С. 49.
20. ДАКО, ф. 60, оп. 1, спр. 18, 29, спр. 32, 37, 38, 52.
21. Павлюченко О.В. З історії українсько-сербських культурних зв'язків кінця ХІХ – початку ХХ ст.// Проблеми слов'янознавства.– 1983. – № 28. – С. 94.
22. Маевская Т.П. Слово и подвиг (жизнь и творчество С.М. Степняка-Кравчинского). – К.: Наук. думка, 1968. – С. 54.
23. Павлюченко О.В. Россия и Сербия. 1888-1903 (дипломатические отношения, общественные связи). – К.: Наук. думка, 1987. – С. 53.
24. Югославская палеографія/ Профессор П.А. Лавровъ. Курсъ, читанный въ С.-Петербургскомъ Археологическомъ Институте въ 1903-1904 году. Изданіе слушателя Спб. Арх. Инст. Инженера А.Ф. Паненгуть. – С.-Петербургъ: Типографія М. Михайловой, 1904. – С. 5.
25. Ляшенко Л.Г. До питання про російсько-українські культурні зв'язки з південнослов'янськими країнами в ХІХ ст.// Укр. іст. журн. – 1978. – С. 99.
26. Сергеев А.В. Исторические взгляды В.И. Григоровича. – Казань: Издательство Казанского университета, 1978. – С. 67.
27. Григорович В.И. Объ участіи сербовъ въ нашихъ общественныхъ отношеніяхъ. – Одесса. Тип. Ульриха и Шульца, 1876. – 27 с.
28. Энциклопедическій словарь. Том ІХ а. Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. – С.-Петербургъ: Типо-Литографія И.А. Ефрона, 1898. – С. 718.
29. Павлюченко О.В. Україна в російсько-югослов'янських... С. 167.
30. Пам'ятникъ профессору В.И. Григоровичу на могиле его в Елисаветградѣ. – Одесса. – Типографія Штаба Одесскаго военнаго округа, 1894. – С. 68.
31. Там же. – С. 46, 73.
32. Новости (Санкт-Петербург). – 1892. – 30 октября.
33. Новое Время (Санкт-Петербург). – 1892. – 17 октября.
34. Песня о сербе. Сообщ. В. Ястребовъ// Кіевская Старина. – 1884. – Т. X. – С. 757.
35. Цит. за: Єлисавет (Кіровоград). – 1991. – 20-27 травня.
36. В.Я. [Рецензія] Известіе о походеніи Симеона Степановича Пишчевича. 1731-1785 г. Изданіе императорскаго общества исторіи и древностей рос. при московскомъ университете, подъ ред. действ. члена Нила Попова. – М.: 1884. – IV+ 561 с.//Кіевская Старина. Том X. – 1884.– Октябрь. – С. 327.
37. Державний архів Одеської області. - Ф. 161.- Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 97, 111-111 зв., 119-120 зв.
38. Там само. - Арк. 141.
39. Голось Юга [Елисаветград]. – 1912. – 16 сентября.
40. Зленко Г. Павло Зелений – одеський міський голова і літератор// Кіївська старовина. – 1997. – № 6. – С. 106.
41. Фомін Ю.Ю. Про матеріальну підтримку прогресивною громадськістю України повстання в Боснії і Герцеговині (липень 1875 – серпень 1876 рр.)// Українське слов'янознавство. – 1975. – № 12. – С. 40.
42. Цибаньова О. Лаври і терни. – К.: Український державний центр культурних ініціатив, 1996. – С. 176.
43. Старицький Михайло. Твори у восьми томах. Том перший. Поетичні твори.– К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – С. 622-623.
44. Франко І. [Рецензія] Сербські народні думи і пісні. Пер[еклав] М. Старицький. Чиста виручка на користь братів-слов'ян. Київ, 1876 р. ...// Франко Іван. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Література і мистецтво. Том 26. Літературно-критичні праці (1876-1885). К.: Наук. думка, 1980. –С. 52.
45. Його ж: Українська пісня в Сербії// Там само. Том 32. (1899-1901). – К.: Наук. думка, 1981. С. 16.
46. Там само. – С. 17.

РЕЗЮМЕ

КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ УКРАИНЫ С ЮГОСЛАВЯНСКИМИ НАРОДАМИ В XIX в.

Шевченко С. И. (Кировоград)

В Центральноукраинском регионе жили и творили известные общественные деятели, представители культуры, внесшие заметный вклад в укрепление межславянских связей. Публицисты, литераторы, драматурги, филологи, переводчики указывали на близость украинской и югославянских культур. В. Григорович, С. Степняк-Кравчинский, М. Старицкий, С. Русова, Н. Левитский и другие представители украинской интеллигенции, изучая историю славянских народов, обращали внимание на сходство языка, фольклора, обычаев и традиций. На Балканах украинцы вступали в контакт с южнославянскими коллегами. Общность связей олицетворяли также, расселившиеся в Центральной Украине, потомки основателей Новой Сербии.

RESUME

LES RAPPORTS CULTURELS DE L'UKRAINE CENTRALE ET DES PEUPLES SUD-SLAVES AN XIX SIECLE.

Chevtchenko S. (Kirovograd)

Les personnalités publiques et les célèbres représentants de la culture, vivant et travaillant dans l'Ukraine Centrale ont contribué un don impvitant dans l'affermissement des rapports des peuples slaves. Les publicistes, les hommes de lettres, les auteurs dramatiques, les philologues, les interprètes remarquaient les idées proches des cultures ukrainienne et slave. V. Grigorovitch, S. Stepniak-Kravtchinskij, M. Staritskiy, S. Roussova, N. Levitskiy et des autres représentants des intellectuels ukrainiens, apprenant l'histoire des peuples slaves, ont prêté l'attention sur la ressemblance du langage, du folklore, des traditions et des rites. Au Balkan, les ukrainiens se mettaient en rapport avec ses collègues sud-slaves. La communauté des liens a été personnifiée par les descendants des fondateurs de la Nouvelle Serbie qui se sont établis dans l'Ukraine Centrale.

**"ЗА" І "ПРОТИ" УТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ В КРИМУ: ДЕЯКІ МАЛОДОСЛІДЖЕНІ
АСПЕКТИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ІСТОРІЇ**

СУРНІН В.Б. (Ужгород)

Перепетії боротьби за утворення в Криму єврейської республіки старанно замовчувалась радянською історіографією. На це були свої причини, і тільки після розпаду Союзу стало можливим говорити про них. В опублікованих на сьогоднішній день працях уже окреслені загальні контури теми [1]. Та її подальше вивчення потребує відповіді на ряд конкретних питань. Зокрема, майже невідомою для сучасного читача залишається перша спроба реалізації "кримського проекту" в 20-х рр. Потребує з'ясування співвідношення внутрішньо – і зовнішньополітичних факторів, що

визначили його кінцеву невдачу у післявоєнний період тощо.

Не претендуючи на вичерпність відповіді, автор ставить своїм завданням висвітлення цих та деяких інших аспектів названої теми.

Ідея організації в Криму єврейської республіки народилась на початку 1920 - х рр., коли РКП (б) розгорнула широким фронтом реалізацію своєї національної програми. Існуюча там з 1921 р. автономна республіка залишалась об'єднанням суто територіального характеру і не мала ознак національної держави. За даними ВЦВК, на той час населення Криму ста-